

# yenifikir

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ  
International Journal of Academic Research and Studies/International Akademisch idee Forschungs Zeitschrift  
Since 2009

ISSN:1308-9412

www.yenifikirdergisi.com

**Yıl: 2020 Dönem:** Bahar-Yaz

**Cilt: 12 Sayı: 24**

**Kuruluş Tarihi:** 26 Nisan 2009

Bahar-Yaz ve Güz-Kış dönemi olmak üzere yılda iki defa yayınlanır.

(28 Aralık-28 Temmuz ve 28 Temmuz-28 Aralık)

**Year: 2020 Term:** Spring-Summer

**Volume: 12 Issue: 24**

**The Date of Foundation:** 26 April 2009

As Spring-Summer and Fall-Winter terms,  
Publishing twice a year

(28th December-28th July and 28 July-28 December)

**Sahibi / Yazı İşleri Müdürü:** Gönül ŞAHİN MEZKİT  
Owner / Chief Clerk

**Genel Yayın Yönetmeni:** Mesut MEZKİT  
Chief Executive Editor

**Teknik Koordinatör:** Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU  
Technical Coordinator

**Grafik-Tasarım:** Rabia ÇAKI  
Graph Design By

**Editörler**  
Editors

**Baş Editör:** Dr. Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU  
Editor in Chief

**İkinci Editör:** Dr. Mehmet M. Turan  
Associate Editor

**BASKI / PRESSED BY:** Detay Fotokopi Zafer Mahallesi 127 Sokak No:2/B AYDIN Tel.: 0 256 215 37 30

**REKLAM VE İLETİŞİM ADRESİ / COMMUNICATION**

**AYDIN:** Ramazanpaşa Mahallesi 23 Sokak No 12 Kat 2 Efeler / Aydın Tel.: 0(256) 214 48 21

**İSTANBUL:** Otağtepe Caddesi Timuçin Sokak Ekmekçiöğlü Residence No:1D Anadoluhisarı/BEYKOZ/İSTANBUL

[www.yenifikirdergisi.com](http://www.yenifikirdergisi.com) / [www.kulturtarihi.org](http://www.kulturtarihi.org)  
[yenifikirjournal@gmail.com](mailto:yenifikirjournal@gmail.com) / [info@yenifikirdergisi.com](mailto:info@yenifikirdergisi.com)

ISSN:1308-9412

# ABDÜLHAMİD'İN İTTİHAD-I İSLAM POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE AHMED ZİYÂÜDDİN GÜMÜŞHANEVÎ VE FAALİYETLERİ

Kemal Ramazan HAYKIRAN\*

## Öz

Sömürgeci siyasetin emperyalizme dönüştüğü, Büyük Güçler arasında yeryüzünün doğal kaynaklar, hammadde ve pazar ilişkisi çerçevesinde bir paylaşım tabii tutulduğu 19.yy'ın son çeyreğinde söz konusu paylaşım mücadelesi ile emperyal saldırıların en büyük muhataplarından birisi Memalik-i Osmaniye toprakları olmuştur. Böyle bir sürece denk gelen Sultan II. Abdülhamid iktidarı hem Osmanlı dış politikasının döneme uygun yeni bir içerik kazandığı hem de Büyük Güçlerin saldırılarına karşı Devlet-i Aliyye'nin kendini müdafaa etme noktasında siyasi, askeri ve ekonomik tedbirler aldığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda 19.yy. sonu Osmanlı dış politikasının mezkûr dönüşüm süreci içerisinde aldığı yeni pozisyona uygun olarak İttihad-ı İslam/İslam Birliği siyasetini geliştirmeye başladığı görülmektedir. Gerek devletin birliğinin devamını sağlamak gerekse daha büyük ölçekte Müslümanların Batı emperyalizminin saldırılarına karşı tek vücut bir biçimde toparlanıp, güç birliği oluşturmasını hedefleyen İttihad-ı İslam siyaseti II. Abdülhamid döneminde sadece retorik düzeyinde kalmamış; fikir ve eylem düzeyinde de kendisini farklı platformlarda başarıyla sergilemiştir

II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam siyaseti çerçevesinde dönemin Müslüman dünyasındaki entelektüel ve ilmi çevrelerinden pek çok âlim, mutasavvıf ve ilim adamının Devlet-i Aliyye ile birlikte söz konusu siyasete hizmet edecek biçimde birlikte hareket ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda aktif rol üstlenen pek çok kıymetli isme öncülük eden en büyük şahsiyet, döneminin önde gelen âlimlerinden olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'dir. Gümüşhanevi tekkesinin kurucusu, Nakşi-Halidi şeyhi Gümüşhanevi ikinci hac yolculuğu sebebiyle gittiği Mısır'da üç yıl boyunca ikamet etmiş; bu süre zarfında Mısır'da bulunan meşayih ile görüşmeler yapmıştır. Buradaki faaliyetleri neticesinde kısa sürede Mısır'ın en bilinen âlimlerinden birisi olmayı başaran Gümüşhanevi, kurduğu sıkı irtibatın kendisinden sonra da devamı noktasında hizmet etmek üzere Mehmed Âşık Efendi'yi de kendisine halife olarak tayin etmiştir.

Bu çalışmada 19.yy'ın ikinci yarısında İstanbul ile İngiliz baskısı altındaki Kahire arasında elde kalan en büyük bağ olan inanç ve kültür birliğinin korunması ve güçlendirilmesi amacıyla yaptığı çalışmalarla kısa süre sonra resmi devlet siyaseti haline gelecek olan İttihad-ı İslam'ın en değerli ön hazırlıklarından bir tanesini gerçekleştirmiş olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Mısır'daki faaliyetleri ve İslam Birliği siyasetine yaptığı öncü katkıların bir analizi yapılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** II. Abdülhamid, İttihad-ı İslam, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, Mısır, İlim

\* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, krhaykiran@gmail.com

## Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi and His Activities in Context of the Unity of Islam Policy of Abdulhamid

### Abstract

In the 19th century, when the Great Powers gradually colonized the different regions of the World so as to reach raw materials and build markets for their own industrial productions, the Ottoman Empire was one of the leading states of the World under the threat of imperial attacks. In this process, the reign of Sultan Abdulhamid II was the period in which the Ottomans shaped their own foreign policy according to the global structure and took the necessary precautions in order to protect the unity of the state in means of political, economic and military affairs. Within this context, in the second half of the 19th century, İstanbul produced the new foreign policy approach called "Unity of Islam". As a policy which targeted to protect the unity of the state by providing the unity of the Muslims of the World against the imperialistic attacks of the Great Powers, the Unity of Islam in the era of Sultan Abdulhamid II, was observed especially in intellectual platform successfully.

Within the framework of Sultan Abdulhamid II's Unity of Islam policy, it is today known that, lots of different scholars, sufis and scientists of the Muslim World played an active role on the way of building the unity of the Islamic society. One of the leading names who pioneered these scholars was Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi. Known as the founder of the Gümüşhanevi dervish lodges, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, resided in Egypt for three years, during when he made negotiations with the Egyptian scholars and sufis in order to reinforce the unity of the two sides intellectually and culturally. As a result of his huge efforts on this issue, Gümüşhanevi, in a very short time, became one of the most famous religious leaders of Egypt. Before his departure, he left Mehmed Âşık Efendi as his successor to maintain and improve his efforts in Egypt.

In this work, the activities of Gümüşhanevi in Egypt on protecting and developing the intellectual and cultural ties between İstanbul and Cairo, which is today accepted as one of the most prestigious preliminary preparations of the policy of Unity of Islam in the second half of the 19th century will try to be analysed.

**Keywords:** Abdülhamid II, Unity of Islam, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, Egypt, Science

## 1. GİRİŞ

II. Abdülhamid zamanı, Osmanlı İmparatorluğunda dış siyasetin yeniden şekillendiği bir dönemdir. 1871 yılında Almanya'nın kurulması ve 1878 yılında henüz saltanatının başlarında imzalanan Berlin antlaşması sonucunda Osmanlı sultanının yeni bir dış politika oluşturması kaçınılmaz olmuştur. Sultan Abdülhamid Han, hızlı bir biçimde dünya üzerine yayılan büyük güçler karşısında savunmasız olduğunu düşünmekteydi. Sultanı en çok kaygılandıran ise askeri müdahaleler ve ekonomik yaptırımlardan ziyade Mısır ve Hindistan örneklerinde kendini açıkça gösteren parçalanma tehlikesiydi<sup>1</sup>. Bu koşullar altında imparatorluğun fikri birliğini sağlamak ve büyük bir hızla yayılan batı emperyalizmine karşı alternatif bir direniş cephesi oluşturmak gayesi ile Müslüman unsurların fikri birlikteliğini amaçlayan bir girişim sultanın ürettiği çıkış yolu olmuştur. İslam'ın inanç özelliğinde var olan birlik algısı bu defa inançsal bir kaygıdan ziyade Avrupa'nın İslam dünyasına girmesiyle oluşan tehdit karşısında toparlanmayı

yeniden canlanmayı amaçlamaktadır.<sup>2</sup> Bu çerçevede şekillenen "İttihad-ı İslam" politikasının imparatorluğun fikri ve siyasi birliğini sağlamak başta olmak üzere mezhepler arası sorunları çözmek gibi birçok amacı vardı.<sup>3</sup> Bu amaçlardan birisi de Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalan İslam coğrafyaları ile inançsal, fikri ve kültürel bağlar kurmak ve buradan bir güç oluşturmaktı. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam politikasının iki temel hedefi bulunmaktaydı. Birincisi bütün dünyadaki İslam toplumunu bir ülkü etrafında toplayıp bir güç birliği oluşturmak<sup>4</sup> cihad anlayışını güçlendirmektir. İkincisi ise iç politikaya dönük olarak dağılmanın eşiğine gelen Müslüman unsurları İslam bağı ile imparatorluğa bağlı tutmaktır.<sup>5</sup>

Abdülhamid'in İttihad-ı İslam politikası bağlamında pek çok alim, mutasavvıf ve entelektüelin Abdülhamid Han ile birlikte hareket ettiğini görmekteyiz. Bu çerçevede aktif rol oynayanların başında tarihten gelen köklü ve ruhani silsile bağları ile siyasetin çok ötesinde bağlayıcı ve birleştirici unsur olan tarikatlar yer almaktadır. Bu sufi şahsiyetler

<sup>1</sup> Gökhan Çetinsaya, "Abdülhamid Dönemi Dış Politika", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul, 2012, s. 91

<sup>2</sup> Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında "İslam Birliği" Hareketi (1876-1878), A.Ü.,

SBE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988,s.

<sup>3</sup>Gökhan Çetinsaya, a.g.t., s.11

<sup>4</sup> Farnçois Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Bertay, İstanbul, 2006,s.226

<sup>5</sup> Gökhan Çetinsaya, a.g.t.,s.7

arasında en dikkat çekici isimlerin başında Gümüşhanevî tekkesinin de kurucusu olan Nakşi- Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî gelmektedir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunda her alanda olduğu gibi dini yaşamda da önemi değişimlerin olduğu bir dönemdi. XVIII. yüzyıla girilirken Bayramilik, Eşrefilik, Halvetilik gibi Osmanlı'nın güçlü ve köklü tarikatlarının artık etkilerinin kaybolduğu görülmektedir.<sup>6</sup> XIX. yüzyılın başlarında ise II. Mahmud'un reformları çerçevesinde bürokrasiye çeki düzen verilmesi ve Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına paralel olarak Bektaşiliğin de yasaklanması neticesinde Anadolu'nun gücünü koruyan eski tarikatlarından Bektaşilik ve Mevlevilik de zayıflamaya, devlet üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştı.<sup>7</sup> Böylelikle İmparatorluk bünyesindeki tarikatlar kurumsal güçleri kaybolmuş; etki alanları yavaş yavaş daralmıştı. Bu boşluğu ise XIX. yüzyılın başında Bağdat çevresinde bir dirilme yaşayan Nakşibendiliğin Halîdîlik kolu doldurmaktaydı. Halîdîlik, Bağdatlı büyük mutasavvıf Mevlânâ Halîdî Bağdadî tarafından kurulan Nakşibendiliğin önemli

kollarından birisiydi. Halîdîlik Nakşibendiliğin Hindistan'da Babürlüler hakimiyeti altında şekillenen Mücedîdiye kolundan şekillenmiş bir tarikattı.<sup>8</sup> Halîdî Bağdadî zamanında Halîdîlik, İslam dünyasının çok geniş bir coğrafyasında etkin bir tarikat haline gelmişti. Osmanlı toplumunun da yeni tasavvufî söylemi Halîdîlik olarak şekillenmekteydi.<sup>9</sup> Bunda II. Mahmud'un yasaklanan Bektaşî dergâhlarının başına Nakşi şeyhlerini görevlendirme yoluna gitmesinin de büyük etkisi bulunmaktaydı. Yetiştirdiği halifelerinin çokluğu sebebi ile Halîdîlik'de kendi arasında çok kola ayrılmıştı. Bu kolların şüphesiz en güçlüsü ve etkilisi İstanbul'da faaliyet gösteren Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî tarafından kurulan Gümüşhanevî koluydu.<sup>10</sup>

II. Mahmud dönemi ile birlikte İmparatorluk üzerinde etkisi iyice hissedilen ve Osmanlı toplumunun inanç kültürünü şekillendirmeye başlayan Nakşibendiliğin Halîdî kolunun önemli temsilcilerinden olan Gümüşhanevî, Abdülhamid Han'ın İttihad-ı İslam siyaseti çerçevesinde de önemli bir yere oturmaktadır. Gümüşhanevî'nin

<sup>6</sup> Mustafa Kara, a.g.e., s. 266

<sup>7</sup> İrfan Gündüz, a.g.e., s.118

<sup>8</sup> Mustafa Kara, a.g.e., s.285

<sup>9</sup> İrfan Gündüz, a.g.e., s.241

<sup>10</sup> İrfan Gündüz, a.g.e., s.216

faaliyetlerinin İslam dünyasında derin etkiler bıraktığı açıktır. Örneğin 1976 yılında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında bulunan Komor Adaları Dış İşleri Bakanı, Gümüşhanevî tekkesinin o zamanki şeyhi Mehmet Zahid Kotku'yu ziyaret etmiş ve kendisine büyük hürmet göstermiştir. Bu hürmetin altında, Gümüşhanevî'nin Komor Adalarına göndermiş olduğu halifelerinin faaliyetleri sayesinde İslamiyet'in adı geçen adalarda çok yaygın bir inanç haline gelmiş olması bulunmaktadır.<sup>11</sup> Bu tekke Komor Adalarında hala daha aktif bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedir.<sup>12</sup>

## 2. Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî Kimdir?

Devrin tasavvuf tarihi kaynaklarının verdiği bilgiye göre Gümüşhanevî'nin tam adı Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevî'dir "Ziyâüddîn ise onun mahlasıdır.<sup>13</sup> O daha çok Gümüşhanevî

ismiyle tanınmaktadır. Ahmed Ziyâüddîn Efendi, Trabzon Vilayeti'nin Gümüşhane Sancağı'nın Emirler Beldesi'nde 1228/1813 tarihinde doğmuştur.<sup>14</sup>

1813 yılında doğan Gümüşhânevî'nin ailesi hakkındaki kısıtlı bilgilerden babasının isminin Mustafa dedesinin adının ise Abdullah olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Gümüşhanevî'nin bir ağabeyi ile amcası da bulunmaktadır.<sup>15</sup> Gümüşhanevî ile ilgili çağdaş kaynakların verdiği bilgiler dışında Trabzon Lisesi'nden edebiyat öğretmeni olan Sabahat Ülker ise Gümüşhânevî'nin Lâle isminde bir de kız kardeşinin bulunduğunu iddia etmektedir. Ülker'e göre, Lâle ismindeki bu kız kardeş Sabahat Ülker'in babasının babaannesidir.<sup>16</sup>

Gümüşhane'de doğan Ahmed Ziyâüddîn Efendi'nin esas kökleri Horasan'a dayanmaktadır. Bu da Horasanın güçlü tasavvuf algısının Gümüşhanevî'de genetik olarak bulunduğu bir göstergesidir.<sup>17</sup>

<sup>11</sup> İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî'nin Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri ", *Gümüşhanevî Sempozyumu*, İstanbul. 1992, s. 18

<sup>12</sup> İsimiz, *Cihad Önderleri I*, İslam Mecmuası, İstanbul, 1987, s. 99

<sup>13</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, *Hediyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1913, s. 15

<sup>14</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.16; Farklı kaynaklarda ise Gümüşhanevî'nin doğum tarihi olarak 1235/1819 tarihi verilmektedir. Bkz. Serkis,

Yusuf Elyan, *Mu'cemü'l-Matbûâtî'l- Arabiyye*, s. 15

<sup>15</sup> İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî'nin Hayatı, Faaliyetleri, Eserleri ve Tesirleri ", *Gümüşhanevî Sempozyumu*, İstanbul. 1992, s. 18

<sup>16</sup> Sabri Özcan Tan, "Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî'nin Hayatı ve Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Bazı Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", *Gümüşhanevî Sempozyumu*, İstanbul. 1992, s. 55

<sup>17</sup> Sabri Özcan Tan, a.g.e., s. 53

Doğduğu muhit olan Emirler'e adını da kendi ataları vermiştir. Horasan'dan göçen güçlü ve asil bir sülale olan ataları buna nispeten "emirler" diye anılmaktadır. Bu itibarla Gümüşhane'de yerleştikleri yerde bu isimle anılmıştır.<sup>18</sup> Bu bilgi Fevzi Efendinin menakıbnamesine de "*Mahalle ismine dirler emirler – o şâhın hanedanı hep emirler.*" ifadesiyle yansımıştır.<sup>19</sup> Gümüşhanevî'nin ailesi ticaretle uğraşmakta olup<sup>20</sup> Menakıpnameye göre, Gümüşhane'den Trabzon'a ticaret yapmak amacıyla göç etmişlerdir.<sup>21</sup>

Gümüşhânevî, ilk hac yolculuğunu kendine tahsis edilen özel bir gemi 1280/1863 yılında gerçekleştirmiştir.<sup>22</sup> Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi'nin de bu yolculuğunda kendisine eşlik ettiğini görülmektedir.<sup>23</sup> Oldukça girişken ve etki kabiliyeti güçlü olan Gümüşhânevî, yol boyunca güzergâh üzerinde bulunan sufi guruplarla görüşmüş onlara misafir olmuş tasavvufi manada bağlantılar kurmuştur. İmparatorluğun içinde bulunduğu buhran ortamında kritik özellikleri bulunan muhitlere uğrayan Gümüşhânevî'nin ilk

durağı İskenderiye'dir. Sonrasında ise Kahire'ye uğramıştı.<sup>24</sup> Kahire'deki en önemli ziyareti Nakşi-Halidî kolunun önemli isimlerinden olan Mevlânâ Halidî Bağdadî'nin halifelerinden Küçük Aşık Efendi'yle olanıdır.<sup>25</sup> Onun bu ziyaretinin hem tasavvufî hem de siyasi anlamı bulunmaktadır. Gümüşhanevî böylelikle siyaseten Osmanlı İmparatorluğundan kopma noktasına gelen ve İngilizlerin güdümüne giren Mısır üzerinde birlikteliği sağlayacak kültürel bir bağ oluşturmuştur. Kahire'de bulunduğu sırada Mısır Hıdivî İsmail Paşa kendisi ile görüşmeyi istemiş ama bu mümkün olmamıştır.<sup>26</sup> Görüşmemiş olsalar da İsmail Paşa, Gümüşhanevî'ye ikramlarda bulunulmasını temin etmiştir. Bir ay kadar Kahire'de kaldıktan sonra buradan Medine'ye geçmiş Medine'de bir gün kalmış sonrasında da Mekke'ye geçmiştir.<sup>27</sup> Mekke'de bulunduğu sırada da Mekke Emiri olan Abdullah Paşa kendisine büyük saygı göstermiştir.<sup>28</sup> Gümüşhânevî'nin ilk hac yolculuğunun önemli olaylarından birisi de devrin tasavvufunun

<sup>18</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s. 16

<sup>19</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s. 15

<sup>20</sup> Kevserî, İrğam, s. 70

<sup>21</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.41

<sup>22</sup> Kevserî, İrğam, s. 71

<sup>23</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.41

<sup>24</sup> İrfan Gündüz, a.g.b., s. 21

<sup>25</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.42

<sup>26</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.42; İrfan Gündüz, a.g.b., s. 21

<sup>27</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.42

<sup>28</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.43

büyüklerinden olan Mustafa el-Mübellit'ten (1284/1863) icazet almış olmasıdır.<sup>29</sup>

Böylesine büyük olaylara ve önemli bağlantılara aracı olan hac yolculuğunun nihayetinde İstanbul'a dönen Gümüşhanevî, burada Nakşibendilik açısından tarihi bir önemi olan Fatih çevresinde<sup>30</sup> bulunan Fatma Sultan Camii'ne gelerek ve burada irşad faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul'un çok tanınan ve itibar edilen bir şeyh olan Gümüşhanevî, köklü bir aileye mensup Şeyhü'l-Harem Emin Paşa'nın kızı Havva Seher Hanım 1291/1874 tarihinde evlenmiştir.<sup>31</sup>

Sıradan bir şeyh olmanın ötesinde bir fikir ve aksiyon adamı Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, müridleri ile birlikte 93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış,<sup>32</sup> savaşın başlamasından hemen sonra müridlerini toplayarak Trabzon üzerinden Kars'a ulaşarak savaşa dahil olmuştur. Menakıbnâme'de, Gümüşhanevî'yi aralarında gören askerlerin heyecanının ve maneviyatının arttığı ifade

edilmektedir.<sup>33</sup> Dönüşünde Of'a uğrayan Gümüşhanevî, burada pek çok kişinin intisabını almış ve Ramazan ayını ve bayramını Of'ta geçirerek tefsir derslerinde bulunmuştur. Of'tan ayrılışında 280 civarında talebesine icazet vermiştir.<sup>34</sup> Daha sonra müridlerini tekrar toplayarak Batum'a giderek savaşa devam eden Gümüşhanevî'ye, Cephe komutanı Müşir Derviş Paşa ve askerler büyük hürmet göstermiştir.<sup>35</sup> Savaş boyunca cephede tam olarak ne kadar kaldığı bilinmeyen Gümüşhanevî, savaştan sonra tekrar İstanbul'a gelerek Fatma Sultan Camii'nde irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Gümüşhânevî, 1294 / 1878-79 senesinde ikinci kez hacca gitmiştir.<sup>36</sup> Bu hac yolculuğuna ailesiyle birlikte yapan Gümüşhanevî, halifelerinin neredeyse tamamını İstanbul'da bırakmıştır.<sup>37</sup> Bu sırada Mekke ve Medine'de verdiği hadis dersleriyle müridlerinin sayısını arttırmıştır. İslam dünyasının farklı coğrafyalarından gelen ulema ve meşayikle ilişki kurmuş onlar üzerinden önemli

<sup>29</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.44

<sup>30</sup> Şah-ı Nakşibend zamanında ikinci kuşak halifelerinden biri İstanbul'a gelmiş Fatih civarında bir tekke tutmuş fakat devrin Osmanlı topraklarında çok güçlü tasavvufi ekoller bulunduğu için burada tutunamamıştır. Bkz. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Cüneyd Köksal vd, İstanbul 2012, s. 199

<sup>31</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.44

<sup>32</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.48

<sup>33</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.48

<sup>34</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.49

<sup>35</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.44

<sup>36</sup> Kevserî, *İrğâm*, s. 72

<sup>37</sup> Mustafa Fevzî, b. Numan, a.g.e.,s.45



bağlantılar sağlamıştır. Hac görevini tamamladıktan sonra Mısır'a geçmiş ve burada üç yıl kalmıştır.<sup>38</sup> Mısır'da, Ahmed b. Süleyman el- Ervâdî'nin hocası eş-Şeyh Mustafa el-Mübellit el-Ahmedî ile karşılaşan Gümüşhanevî kendisine *Râmûzü'l-ehâdis*'i hediye etmiştir. Gümüşhanevî, Mısır'da Câmiu's-sıbteyn'de *Râmûz* okutmuş ve yedi kez hatmetmiştir. Her defasında icazet verdiği ve yapılan son hatminde meclisinde iki yüz kişinin bulunduğu kaynaklar tarafından nakledilmektedir<sup>39</sup>. Gümüşhanevî, Mısırdaki kaldığı süre zarfında tarikatını burada yaymış kendisine eş-Şeyh Cevdet, eş-Şeyh Muhammed ve Rahmetullah el-Hindî adında halifeler tayin etmiştir. Gümüşhanevî daha sonra Tanta şehrine geçerek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra meşhur Sûfî Seyyid Ahmed b. Ali el-Bedevî'nin (675/1276) mezarı yakınlarında bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüş ve irşad faaliyetlerine Fatma Sultan Camii'nde devam etmiştir. Yazları Beykoz'a giden Gümüşhanevî Cuma günleri dergâhına dönerek Cuma namazlarını kendisi kıldırmıştır. Daha sonra ise Geyve'de irşad faaliyetlerinde bulunan Hasan Hilmi Efendinin, Fatma Sultan Camii'ne gelmesi

için haber gönderen Gümüşhanevî, Hasan Efendî'nin İstanbul'a gelmesi üzerine bütün yazı Beykoz'da geçirmiştir. Yaz bitiminde dergâha dönen Gümüşhanevî, bir daha mihraba geçmemiş ve vazifeyi tamamen Hasan Hilmi Efendî'ye bırakmıştır.

Yaşı gittikçe ilerleyen ve sağlık sorunları yaşayan Gümüşhanevî'nin son anlarında yanında bulunanların aktardığına göre, hastalığının son beş gününde hiçbir şey yemediği tüm sıkıntılara rağmen of bile demediği, son üç günü ise hiç gözlerini açmayarak herhangi bir söz söylemediği ifade edilmektedir. Gümüşhanevî'nin ölmeden önceki son sözlerinin ise "*Hepsini isterim yâ Kibriyâ!*" olduğu rivayet edilmektedir. Gümüşhanevî'nin cenazesi Fatma Sultan Camii'nde yıkanıp kefenlendikten sonra Sultan Abdülhamid'e habere verilmesi için bir süre bekletilmiştir. Daha sonra kılınan cenaze namazıyla kendi vasiyeti üzerine Süleymaniye Camii hazîresine, Kânûnî Sultan Süleyman'ın türbesinin yanına defnolunmuştur.

### 3. Eserleri

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî mutasavvıf kişiliği ve hareketli yaşamının yanında bir o kadar da güçlü bir âlimdir. Farklı alanlarda çok fazla eser kaleme alan

<sup>38</sup> Mustafa Fevzî, b. Numan, a.g.e., s.48

<sup>39</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.45

Gümüşhanevî, XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeler ışığında yeniden şekillenen Türk toplum yapısının din ve inanç kültürünün de yeniden şekillendiren şahsiyetlerin başında gelmektedir. Onun fıkıh ve ilmihal anlayışı günümüzde toplumda genel kabul gören anlayış olmuştur. İbadetleri tamamlayan dua ve tespih usullerinde toplumun genel kabulü olan ve Diyanet İşleri Başkanlığının da benimsediği usul Gümüşhanevî'nin usulü olmuştur. Tasavvuf alanında birçok eser yazan Gümüşhanevî'nin en temel eseri *Câmi'ul-Usûl*'dür. Tasavvufun temel aşamalarını ve özelliklerini anlatan bu eserini 1859 yılında tamamlamıştır.<sup>40</sup> Tasavvufa dair diğer bir eseri ise *Ruhul-'arifin ve reşâdü'ttalibin'*dir. Bu eserinde ise daha derini bir boyutta tasavvufun batını aşamalarını ve makamlarını anlatmaktadır. Eser 1858 tarihinde yayımlanmıştır. Tasavvufa dair diğer bir eseri ise *Mecmuatu'l-ahzâb'*dir. Bu eserinde ise farklı farklı tarikatlara göre günlük zikir ve dua usulleri bulunmaktadır. Eser 1893 tarihinde yayımlanmıştır.<sup>41</sup> *Kitâbu'l-ârifin fi esrâr-ı esmâil-erbaîn* isimli eseri ise bir esama'ül Hüsna zikridir.

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî'nin

en çok bilinen eseri ise *Râmûzu'l-ehâdis* isimli hadis kitabıdır. İki bölümden oluşan eser 6400 hadisten oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde tasavvufî mülâhazalara açık ahlâk hadislerine yer verilmiştir. Her hadis metninin ilk kelimesi esas alınarak ve hece tertibi ile sıralanmıştır.<sup>42</sup> 1275/1858 yılında telif edilmiş ve ilk nüshası aynı yıl içerisinde taş baskı olarak basılmıştır. Hadisleri senedsiz, kaynaklarını ise rûmuzlarla gösteren Gümüşhanevî, bazen sayfaların kenarında, bazen de hadislerin üst tarafına koyduğu şerhlerle konuların daha iyi anlaşılmasını temîne çalışmıştır. Tekke içinde oldukça önemli bir eser olan *Râmûz*, tekke şeyhleri ve Gümüşhanevî'nin halifeleri tarafından tekkenin ders kitabı olarak okutulmaktadır. Gümüşhanevî'nin Osmanlı toplumunun din anlayışına en önemli katkısı da bu noktada olmuştur. Unutulmuş bir gelenek olan hadis dersleri Gümüşhanevî'nin gayretleri neticesinde yeniden canlanmıştır. Eseri daha sonraları dergâhın sonraki şeyhlerinden olan Abdülaziz Bekkîne yeniden neşretmiştir. Eser ise günümüzde Hadsiler Deryası adıyla Cevat Akşit ve Lütfü Doğan tarafından yeniden yayımlanmıştır.<sup>43</sup> Eser

<sup>40</sup> Nuh Mehmet Güzel, a.g.t., s. 19

<sup>41</sup> Nuh Mehmet Güzel, a.g.t., s. 19

<sup>42</sup> Nuh Mehmet Güzel, a.g.t., s. 19

<sup>43</sup> Nuh Mehmet Güzel, a.g.t., s. 19

günümüze Hadisler Deryası ismi ile metin ve tercüme beraber olarak neşrolunmuştur.

Bu temel eserlerinin yanında Gümüşhanevî'nin daha başka eserleri de bulunmaktadır. Necâtu'l-gâfilin, Devâu'l-müslimîn Netâicu'l-ihlâs Levâmiu'l-ukûl Garâibu'l-ehâdis Letâifu'l-hikem d. Letâifu'l-hikem, Câmiu'l-menâsik alâ ahseni'l-mesâlik, Câmiu'l-mütûn fî hakkı envâi's-sifâti'l ilâhiye ve'l-akâidi'l-Mâturidiyye ve elfâzi'l-küfri ve tashîhi'l-a'mâli'l-acîbiyye, Kitâbu'l-abîr fî'l-ensâri ve'l-muhaciri ve'l-cihadi ve'l-gazvi ve's-sühedâi me'a Ahkâmiha ve hakâyikihâ ve dekâyikihâ ve tefâsiri-hâ ve envâihâ ve fezâilihâ Kitabu matlabu'l-mücâhidî ve Risaletun makhûletun fî hakkî'l-müceddid' de bunların başlıcalarındandır.

#### 4. Ahmed Ziyâüddîn

##### Gümüşhanevî'nin Faaliyetleri

Gümüşhanevî'nin İttihad-ı İslam çerçevesinde çok geniş bir alanda faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Gümüşhanevî, kesinlikle sultanın bir memuru onun iradesi noktasında çalışan bir alim değildir. O bütün bu gayretleri tamamen kendi inisiyatifi ile gerçekleştirmiştir. Güçlü bir siyasi tarzı olan Gümüşhanevî, asla saray çevresinde görülmemiştir. Fakat onun gayret ve

faaliyetleri şüphesiz Sultan'ın politikaları ile paralel gelişmekte ve sultana büyük bir moral olmanın ötesinde çoğu noktada da önünü açmaktadır. Gümüşhanevî, imparatorluk için siyasetin ve ekonominin tıkandığı yıllarda farklı bir kanal üzerinden bağlantılar kurma gayretine düşmüştür. Onun stratejisi imparatorluğun merkezinde bulunan ve silsile olarak da güçlü referansları olan tasavvufi makamını kullanarak imparatorluk ile fiili siyasi bağlantısı kopmuş ve kopma tehlikesi yaşayan bölgeler daha da önemli olarak imparatorluğun sınırları dışında kalan kritik bölgelerle tasavvuf üzerinden bağlantılar kurmaktır. Tasavvufi yapı olarak çok meşrepliliği ile bilinen Gümüşhanevî kritik bölgelerde Halîdî, Nakşi meşayik ile muhatap olur onlara icazet verirdi. Eğer bu kendi silsilesinden kimseler bulamazsa usul olarak kendine en yakın tarikatların şeyhleri ile bir bağlantı kurardı. Böylelikle bu noktalar ile İstanbul arasında güçlü bağlar oluşturulmuş olmaktadır.

Bu bağlamda Gümüşhanevî'yi imparatorluğun kritik coğrafyaları ve imparatorluk sınırları dışında kalan inanç bağı ve Abdülhamid'in Avrupa yayılcılık karşısında alternatif olarak düşündüğü farklı coğrafyalar olmak üzere

çok geniş bir alanda faaliyetlerinin ve etkisinin bulunduğu görülmektedir. Etki alanında bulunan bu coğrafyalar aşağıda sırasıyla değerlendirilecektir.

#### 4.1 İdil Volga Havzası

Türkistan'da olduğu gibi Deşt-i Kıpçak'ta da Rus yayılmacılığına karşı direnişin önemli unsurlarını Nakşi şeyhleri oluşturmaktaydı. Volga Ural Bölgesinde Nakşibendiliğin önemli temsilcilerinden olan Şeyh Zeynullah Rasulev bulunmaktaydı. Nakşibendiliğin Buhârî koluna mensup bir silsilesinin şeyhi olan Şeyh Zeynullah, 1835 yılında Orenburg sınırları içerisinde bulunan Şerif kasabasında dünyaya gelmişti. Uzun süren ve farklı şehirlerde çok fazla âlimden tedris ettiği ilim tahsilinden sonra nihayetinde Nakşibendiliğin Buhârî ekolünün temsilcilerinden olan Abdülhâkim Çardaklı'ya bağlanmış tasavvufi hayatı böylece başlamıştı.<sup>44</sup> Bağlandığı şeyhinden 1859 icazet alan Şeyh Zeynullah, Çardaklı Şeyh'in Volga Ural havzasında hocalık yapacak beş halifesinden biri olmuştu. Şeyh Zeynullah sadece bir mutasavvıf ve alim bir kişilik değildi. O devrin pek çok Nakşi şeyhinin de yaptığı gibi o da Rus işgaline karşı fiili bir mücadele içindeydi. O silahlı

mücadeleden ziyade kültürel ve fikri bir zeminde Ruslara karşı bir mücadele sürdürüyordu. Rus yönetimi altında yönetilmek zorunda kalan Müslüman ahaliye inançlarını ve kimliklerini korumaları ve Rus yayılmacılığı altında eriyip gitmemeleri için yeni bir tasavvuf algısı oluşturma gayreti içindeydi. Buhara ekolünün klasik söylemleri onun önündeki en büyük engeldi. Yapmak istediği girişimler nedeniyle çokça eleştiri alan Şeyh Zeynullah, kendine yeni bir dayanak aramaktaydı. Ayrıca Rus yayılmacılığına karşı sadece Volga bölgesindeki imkanlarla yürütülen bir faaliyetin başarı sağlamayacağını fark eden Şeyh Zeynullah, İslam dünyasının siyasi ve kültürel anlamda merkezi durumunda olan İstanbul ile bağlantı kurmayı önemsemekteydi. Bu kaygılarla 1893 yılında Hac ibadeti amacıyla çıktığı ziyaretinde o zamanki alim ve mutasavvıfların adet edindiği gibi yaparak İstanbul'a uğramıştı burada bulunduğu sırada Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî ile tanışarak ondan etkilenmişti.

Gümüşhânevî devrin önde gelen Nakşi şeylerindendi. Gümüşhanevî'nin etkileyen en önemli özelliği tasavvuf ve ilim usulüydü. Fatma Sultan Camii'nde irşad

<sup>44</sup> Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Ethem Cebecioğlu,

İstanbul, 2007, s. 222

faaliyetlerini devam ettiren Gümüşhanevî'nin önemli bir özelliği ise Sultan Abdülhamid ve saray çevresinde etkili bir isim olmasıydı. Sultan II. Abdülhamid birkaç defa mekânında Gümüşhanevî'yi ziyaret etmişti. Osmanlı bürokrasisinin hatırı sayılır bir kısmı ise bu dergâhın bağlılarıydı. Bütün bu faktörleri değerlendiren Şeyh Zeynullah, aradığı dayanağı bulmuştu. Ama Gümüşhanevî de onu etkileyen en önemli özellik şüphesiz onun sadece bir alim ve şeyh olmaması aynı zamanda bir aksiyon adamı olmasıydı. Gümüşhanevî'nin 1877-78 Osmanlı Rus savaşına müridleri ile birlikte katılması Şeyh Zeynullah'ı çok cezbetmişti. Volga havzasında yürütmek istediği faaliyetler için Gümüşhanevî'den daha uygun bir destek kapısı bulunamazdı. Kendisi gibi Nakşibendi olan Gümüşhanevî Nakşiliğin yeni ve daha zinde bir kolu olarak şekillenen Halidiye koluna mensuptu. Daha önemlisi Gümüşhanevî de Şeyh Zeynullah gibi yeni bir usul geliştirmişti. Geniş bir ufka sahip olan Gümüşhanevî'nin etki alanının da bu oranda genişti. Osmanlı sultanı ve saraya da yakın olan Gümüşhanevî sayesinde gücünü arttıracığını fark eden Şeyh Zeynullah, Gümüşhanevî'ye bağlanmış onunla çile çıkardıktan sonra

ondan icazet almıştı. Böylelikle Şeyh Zeynullah iki ayrı Nakşi kolundan icazetli hale gelirken Gümüşhanevî'nin de Volga Ural bölgesinde önemli bir temsilcisi olmuştu. Artık Gümüşhanevî dergâhı üzerinden İstanbul ile Volga Bölgesi arasında güçlü bağlar örülmüş oluyordu. Şeyh Zeynullah'ın bu tarihten sonra yoğun bir fikri ve fiili bir mücadele sürdürdüğü görülmektedir. Bu mücadelesinin ve fikirlerinin arkasında Gümüşhanevî bulunmaktaydı. 1917'de ölünceye kadar mücadelesi aralıksız devam etti. Tutuklandı, sürüldü, Rusya Müslümanlarının baş müftülüğüne yükseldi. Siyasete girdi. Mecliste bulundu. Sürekli aksiyon halinde bulunan Şeyh Zeynullah bu koşuşturmanın içerisinde dahi misyonunu devam ettirecek birçok talebe yetiştirdi. Bunlardan en göze çarpanı Türk tarihçiliğinin de önemli isimlerinden olan Ahmed Zeki Velîdî Togan'dır.<sup>45</sup>

#### 4.2 Mısır Faaliyetleri

Abdülhamid Döneminde Mısır her ne kadar hala daha Osmanlı'ya bağlı olsa da artık bölgede söz sahibi olan İngiltere'ydi ve Mısır kendisine özerk bir statü kazandıran hidivlerle yönetilmeye başlanmıştı. İmparatorluğun Müslüman coğrafyasının

<sup>45</sup> Hamid Algar, a.g.e., s. 237

önemli bir bölümünü oluşturan, Mısır bu yönetim özelliği ve İngiliz politikaları neticesinde kopuşun eşliğindeydi. Bu durumda İmparatorluk için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Mısır üzerine stratejik politikalar üretilmeliydi.<sup>46</sup> XIX. yüzyılın ilk yarısında başlayan Kuzey Afrika'nın işgali süreci 1880'li yıllara gelindiğinde çok daha vahim bir boyut almaktaydı. Yarı bağımsız hidivlerle yönetilen Mısır, İmparatorluğa siyaseten ve ekonomik olarak çok zayıf bir bağlantıyla bağlı duruyordu. Bölgede İngiliz, Fransız ve İtalyan rekabeti de Osmanlı aleyhine sonuçlar doğuracak şekilde gelişmekteydi.<sup>47</sup> Mısır ile İmparatorluğun merkezini bağlayan en güçlü bağlantı inanç ve kültür birliği idi. İşte bu durumdan vazife çıkaran Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, tasavvufi faaliyetlerine başladığı andan itibaren Mısır'ı önemsemişti. Her iki hac yolculuğunu da Mısır üzerinden gerçekleştirmiş bu seyahatleri sırasında Mısır'da bulunan meşayik ve alimlerle bağlar kurmaya çalışmıştır. İkinci hac yolculuğunda Mısır'da üç yılı aşkın bir süre kalan Gümüşhanevî, burada çok güçlü bağlantılar kurmuştu. Bu süre zarfındaki

etkinliği neticesinde Gümüşhanevî Mısır'ın en bilinen şeyhlerinden biri olmuştur. Öyle ki Mısır'da Anadolu'dakinden daha fazla bir şöhrete sahipti.<sup>48</sup> Gümüşhanevî'nin Mısır'da kurduğu en önemli bağlantısı Mehmed Aşık Efendi'ydi. Aşık Efendi'yi orada halife bırakarak buradaki faaliyetlerin devam etmesini sağlamıştır. Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın 1851 yılında Kahire'de inşa ettirdiği tekke binası Aşık Efendi'ye tahsis edilmişti. 1954 yılında Mısır hükümetinin bu tekke binasına el koymasına kadar tekke Gümüşhanevî dergahının bir kolu olarak varlık göstermişti.<sup>49</sup>

Mısır'da Halîdîliğin yayılmasından sonra farklı kollara mensup çok fazla Nakşi şeyhi bulunmaktaydı. Bu şeyhlerin çoğuna ulaşan onlarla bağlantı kuran Gümüşhanevî, pek çoğuna da ikici kez kendi silsilesinden icazet vererek İstanbul-Kahire arasında köklü bağlar oluşturmuştu. 1873 yılındaki ziyaretinde Kahireli Nakşi şeyhlerden Cevdet İbrahim'in oğlu İsa Efendi'yi kendi adına orada Gümüşhanevî halifesi olarak tayin etti.<sup>50</sup> Mısırdaki bulunan bir diğer önemli isim ise Şeyh Muhammed el-Kürdî idi. Kürdî, aslında Haremeyn'de

<sup>46</sup> François Georçon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2006, s.217

<sup>47</sup> François Georçon, a.g.e., s.219

<sup>48</sup> Hamid Algar, a.g.e, s.60

<sup>49</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.112

<sup>50</sup> Mustafa Fevzî, b. Numân, a.g.e., s.61

irşad da bulunmaktaydı. Suud'da tasavvuf karşıtı eğilimleri rahatsız edici boyutlara gelince Suud'dan ayrılmış Mısır'a gelmiştir. El-Kürdî de burada bulunduğu sırada Gümüşhanevî'den icazet almış böylelikle İstanbul'un maddi ve manevi desteği ile selefi guruplara karşı Mısır'da mücadele etmiştir.<sup>51</sup>

### 4.3 Güney Doğu Asya Faaliyetleri

Halidî-Nakşi geleneğini Güney Doğu Asya topraklarına ilk götüren kişi Sumatralı bir mutasavvıf olan Şeyh İsmail'dir Şeyh İsmail 1856 yılında Singapur'a giderek burada Halidiği yaymaya başlamıştır. Böylelikle Nakşiliğin Güney Doğu Asya'da ilk tohumları atılmış oluyordu. Ancak şeyh efendinin halife bırakmadan vefat etmesi ile bu faaliyet yarım kalmıştır. Sonrasında ise Gümüşhanevî'nin silsilesinden Şeyh Süleyman Kırımî'nin icazet aldı ve hac sonrasında Batı Sumatra'ya gitti.<sup>52</sup> Böylelikle buradaki irşad faaliyetlerini yeniden canlandırmış oldu. Nakşibendilik, Gümüşhanevî dergâhı üzerinden Güney Doğu Asya'daki bu ikinci yayılması sürecinde çok daha yaygın hale geldi. Güney Doğu Asya insanları üzerinde çok ciddi etkiler yarattı. Pek çok kişi bu

bağlantılar üzerinde Müslüman oldu. Gümüşhanevî üzerinden Nakşilik Güney Asya'da o kadar gelişti ki Nakşilik bölge insanı için bırakın tasavvuf tarikat bir yana doğrudan İslam manasına geliyordu. İslam'ı Nakşilik üzerinden öğrenen bu insanlar için İslam demek Nakşilik demektir. Şeyh Süleyman'ın bıraktığı irşad faaliyetini şeyh Abdulvahhâb devam ettirdi.<sup>53</sup> Tüm bu faaliyetlerin Sultan Abdülhamid'in Batı yayılmacılığına karşı bir alternatif olarak Uzak Asya'yı değerlendirmeye başladığı dönemde cereyan etmesi de gözlerden kaçmayan önemli bir ayrıntıdır. Güney Doğu Asya Endonezya ve Malezya üzerinde böylelikle Gümüşhanevî tekkesinin izleri kalmış oluyordu. Bu coğrafya ile Türkiye arasında hala daha devam eden kültürel bağlar bu şekilde kurulmuş oluyordu.

### 4.4 Orta Asya Faaliyetleri

Orta Asya zaten Nakşibendiliğin ana vatanıydı. Timurlu hakimiyetin görüldüğü tüm şehirlerde güçlü bir Nakşi geleneği vardı. XIX. yüz yıl Orta Asya'sına bakıldığında ise Nakşiliğin Buharî kolunun Asya içlerinde güçlü olduğu çok fazla temsilcisinin bulunduğu ve Orta Asya

<sup>51</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.113

<sup>52</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.113

<sup>53</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.113

Müslümanlarının da Nakşiliği çok önemseydiğini görmekteyiz. Asya'daki Nakşi şeyhler sadece birer mutasavvıf değil aynı zamanda birer aksiyon adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buhara şeyhleri daha Timurular zamanından itibaren bölgenin siyasi kaderine müdahil durumdaydılar. XIX. yüz yılda cereyan eden Rus yayılcılığına karşı Asya Müslümanlarının en önemli direniş unsurunu Nakşi şeyhler oluşturmaktaydı. Buhara, Hokand, Semerkand gibi köklü Türkistan şehirlerinde gelişen direniş hareketlerini doğrudan Nakşi Şeyhler örgütlemekteydi. Fakat bu şeyhlerin Osmanlı ile bir irtibatı bulunmamaktaydı. Kuzey Asya Türkleri hac yolculuklarını İstanbul üzerinden yaptıklarından Osmanlı ile canlı bir bağlantıları vardı. Fakat Türkistan Türkleri için böyle bir imkân yoktu. Ayrıca Osmanlı coğrafyası ile Türkistan arasında bulunan İran ve İran ile yaşanan sıkıntılar Türkistan ile Osmanlı arasındaki bağları kopma noktasına getirmişti. İçinde bulunulan bu sıkıntılı dönemde bu bağları yeniden kurmak gerekmektedir. Gümüşhanevî tekkesi bu noktada da kendisini göstermektedir. Gümüşhanevî'nin en eski halifelerinden

olan Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi 1877-78 Osmanlı- Rus savaşından hemen sonra Pekin'e gitti ve burada kurulan Hamidiye üniversitesinde idarecilik yaptı.<sup>54</sup> Eşref Efendi çok uzun yıllar kaldığı Pekin'de sadece idarecilik ve hocalık yapmadı burada tasavvufi irşada da bulundu. Onun burada bulunması bölge ile İstanbul arasında ciddi bağların örülmesini sağladı. Bu bölgeyle o kadar anılan bir kişi oldu ki Eşref Efendi'nin adı unutuldu Çinli Hoca olarak anılmaya başladı.<sup>55</sup> Gümüşhanevî'nin Orta Asya ile bağlantıları sadece bunlarla sınırlı değildir. Pek çok talebesini ve halifesini Rus yayılcılığına karşı direnişe destek vermek amacıyla gönderdi. Orta Asya'dan da pek çok şeyh efendiyi İstanbul'a getirtip devlet erkânı ile temas kurmalarını sağladı. Üsküdar'da İbrahim Ethem Efendinin 1880 yılında kurduğu<sup>56</sup> ve kurtuluş savaşında büyük lojistik bir öneme sahip olan Özbekler Tekkesi bu bağlantıların bir sonucuydu.

#### 4.5 Balkanlar

Balkanlar'da tasavvuf kendisini daha çok Bektaşilik üzerinden göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğun Balkanlar üzerinde hakimiyet oluşturmaya başladığı

<sup>54</sup> İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke İlişkileri*, İstanbul, 1989, s. 222

<sup>55</sup> Mustafa Fevzi, b. Numân, a.g.e., s.78

<sup>56</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.86



dönemden itibaren Bektaşilik de burada yayılmaya başlamıştı. Başka güçlü tasavvufi ekollerde elbette Balkanlarda görülmekteydi. Fakat en etkili olanı şüphesiz Bektaşilik olmuştu. Belki de Bektaşiliğin de kendini en güçlü ifade ettiği yer de Balkanlar olmuştu. Bu itibarla Nakşibendiliğin Balkan sahasında güçlü izler bıraktığını söylemek zordur. Fakat yine de Balkanlarda Nakşibendiliğin temsil edildiğini görmekteyiz. Balkanların Türk hâkimiyetine girdiği ilk dönemlerinde XV. Yüzyılda Nakşibendilik de Balkanlarda ilk oluşumunu sağlamıştır. 1491 yılında Nakşibendiliğin önemli halifelerinden Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Molla Abdullah İlahî ile Balkanlarda Nakşibendilik kurulmuştur.<sup>57</sup> Uzun yıllar çok büyük bir gelişme göstermemekle birlikte Nakşibendilik Balkanlarda varlığını bir şekilde devam ettirmişti. Varna, Simav ve Saraybosna gibi önemli merkezlerde Nakşi dergahları bulunmaktaydı. Özellikle Balkanlarda faaliyet gösteren XV. Yüzyılın muktedit komutanlarından İskender Paşa'nın Nakşi dervişleri himaye ettiği dönemlerde Nakşilerin biraz daha güçlendiğini görmekteyiz.<sup>58</sup> Fakat Nakşibendilik İslam dünyasının genelinde

olduğu gibi balkanlarda da esas sıçramasını XIX. yüzyılda gerçekleştirmiştir. Bir Halidî kolu olarak gelişen "Yediler" adıyla anılan bir Nakşi tekkesi XIX. yüzyılda balkanlarda çok güçlenmişti. Merkezi Saraybosna'da bulunan bu tekke çok kısa zamanda balkanlarda etkili bir tarikat haline dönüşmüştü. Şeyh Hüseyin bu tekkenin ön göze çarpan şeyhlerindendi. Bektaşiliğin yasaklandığı dönemde gelişme gösteren Nakşibendilik, Balkanlarda Osmanlı'nın siyasi nüfuzunun giderek azalmasından dolayı Anadolu'daki kadar güçlenememiş ve Bektaşiliğe karşı bir üstünlük sağlayamamıştı. Fakat Nakşibendilik XIX. yüzyıl ortalarında Balkanlarda gidebileceği en uç noktaya kadar ilerlemiş olmuştu. Bu tarikat bugün hala daha Bosna Hersek'in inanç dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Şeyh Hüseyin 1800 yılında vefat ettikten sonra sırasıyla tekkenin başına Sırrı Baba sonrasında da Meclî Baba ve oğlu Şeyh Hasan geçmişti. Meclî Baba 1853 yılında tarikatın başında görülmektedir. Balkanların çalkantılı bu yıllarında Meclî Baba ve Şeyh Hasan İstanbul ile sıkı ilişki içinde olmaya çalışmışlardı. Bu bağlantıyı de şüphesiz Gümüşhanevî tekkesi üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bu

<sup>57</sup> Mustafa Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa, 2004, s. 99

<sup>58</sup> Hamid Algar, a.g.e. ,s.452

tekke ile Gümüşhanevî arasında bir silsile ünsiyeti kurulduğuna rastlanılmamaktadır ama aralarında canlı bir bağlantı kurulduğu açıktır. Gümüşhanevî'nin Fatma Sultan Camii'ne "Edep Yahu" levhası astırdığı tarihte Saraybosna'daki tekkenin kubbesine kocaman "Edep Yahu" yazdırıldığı görülmektedir.<sup>59</sup> İstanbul'un mu Bosna'yı Bosna'nın mı İstanbul'u etkilediği konusu açık değildir. Tekke İstanbul'a sadece kültürel ve tasavvufi olarak değil siyaseten de bağlıdır. Sırp isyancılarına karşı durmuşlar Sırp çetecilerin saldırılarına karşı bir sığınak vazifesi görmüşlerdir. Tekke bu özelliğini daha ilk kurulduğu zamandan itibaren göstermişti. Bu itibarla Sırrı Baba'nın II. Mahmud'tan bir berat aldığı ve vergiden muaf tutulduğu bilinmektedir.<sup>60</sup> Yine Sırrı Baba'nın II. Mahmud'un reformlarını destekleyen mahiyetteki beyanatları da bilinmektedir.

## 5. SONUÇ

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî gerek Nakşibendiliğin Halidilik gibi canlı ve güçlü bir kolunun şeyhi olması gerekse İstanbul'da faaliyette bulunması sebebi ile bir anda çağının öne çıkan mutasavvıflarından olmuştu. Ama o öne

çıkmasını sadece bu doğal özelliklerine borçlu değildi. Gümüşhanevî, sıradan bir mutasavvıf olmanın çok ötesinde hem nitelikli bir İslam alimi hem de Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu sıkıntılı durumun ihtiyaç duyduğu gibi bir aksiyon adamıydı. II. Mahmud ve Halidî Bağdadî döneminde imparatorluk ile Nakşiler arasında başlayan zimmi yakınlaşma, II. Abdülhamid ve Gümüşhanevî dönemlerine geldiğinde adeta bir iş birliğine dönüşmüştür. Gümüşhanevî dergahına mensup dervişler buldukları yerlerde devletin menfaatlerini devletin birer görevlisi gibi müdafaa ediyorlardı. Sarayda görevli pek çok bürokrat da Gümüşhanevî tekkesine mensuptu.<sup>61</sup> Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî'nin İslam dünyasına yaklaşımı ile Abdülhamîd'in İttihad-ı İslam siyaseti büyük oranda örtüşmekteydi. Bu itibarla Gümüşhanevî tekkesinin bütün imkânlarını bu siyaset çerçevesinde kullanmaktaydı. Gümüşhanevî, imparatorluğun askeri, siyasi ve ekonomik gücünün artık Avrupa tehdidi karşısında direniş gösterebilecek güçte olmadığını çok iyi kavramıştı. Keza Gümüşhanevî, imparatorluğun parçalanma tehlikesiyle

<sup>59</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.457

<sup>60</sup> Hamid Algar, a.g.e., s.460

<sup>61</sup> Hür Mahmut Yüceer , "II. Abdülhamid Dönemi Devlet Tarikat Münasebetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul, 2012, s. 269

karşı karşıya olduğunu da görmüştü. Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, bu parçalanmayı önleyecek şeyin ise inanç birliği olduğunu, inanç birliğini kuvvetlendirmenin ise tasavvufi bağlarla gerçekleşebileceğini düşünmekteydi. Bu düşünce ile imparatorluktan ayrılma tehlikesi yaşayan kritik bölgelerle ve imparatorluk sınırlarında bulunmayan İslam dünyasının hassas coğrafyalarıyla tekke üzerinden bağlantılar kurmuş yetiştirdiği nitelikli talebelerini bu noktalara yollamış oradaki tasavvufi önderlerle fikir ve gönül birliği kurmanın yollarını aramıştı. Bu şekilde onlarca noktaya yüzlerce halife göndermişti. Bu bağlamda Mısır, Balkanlar, Orta Asya, İdil-Volga Havzası ve Güney Asya'da güçlü ve köklü bağlantılar kurmuştu. Bununla da yetinmeyerek Avrupa yayılcılığına alternatif siyasi bloklar oluşturabilecek olan Japonya Çin Endonezya ile de bağlantılar kurmuştu. Güney Asya'nın pek çok noktasında İslam'ın yayılmasını sağladı. İlmi ve fikri faaliyetleri neticesinde Osmanlı toplumunun dini algısını yenilemiş ve derin etkiler bırakmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının benimsediği ibadet ve dua usulleri onun geliştirdiği usullerdir. Osmanlı inanç dünyasında bu kadar derin izler bırakan Gümüşhanevî'nin bu

gayretleri siyasetten başarıya ulaşamamıştır. İmparatorluğun içinde bulunduğu imkânlar ve Batı yayılcılığın hızı karşısındaki çaresizliği öngörülen ve olmasın diye uğraşılan parçalanmayı engelleyememiştir. Fakat bugün Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sonucu ortaya çıkan yeni devletler ve hiç Osmanlı hâkimiyetine girmeyen Asya'nın pek çok noktasında Türkiye ile görülen inanç ve din algısındaki birlikteliği büyük oranda Gümüşhanevî'nin bu gayretlerine borçluyuz. Onun kurduğu bağlar hala canlıdır. Hala İstanbul'dan bir parça taşımaktadır.

## Kaynakça

ALGAR, Hamid, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XIV, İstanbul.

ALGAR, Hamid, "Hâlidîyye", *DİA*, XIV, İstanbul.

ALGAR, Hamid, *Nakşibendîlik*, (Haz.A.C.Köksal), İnsan Yay., İstanbul, 2007.

BURSALI, Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A.F.Yavuz-İ.Özen), Meral Yay., İstanbul, 2007.

COŞAN, M. Esad, *Tarihî ve Tasavvufî Şahsiyetler*, (Haz. N.Yılmaz), Server İletişimYay., İstanbul 2008

Çetinsaya, Gökhan "Abdülhamid Dönemi Dış politika", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi** İstanbul, 2012, (ss. 91-109)

Çetinsaya, Gökhan, II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında "İslam Birliği" Hareketi, basılmamış yüksek lisans tezi, A.Ü. SBE, Ankara, 1988

Ed. Yılmaz, Çoşkun, Sultan Abdülhamid ve Dönemi, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul, 2012

Gerorgeon, François, Sultan II. Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, Homer, İstanbul, 2006

GÜNDÜZ, İrfan, "Gümüshânevî Ahmed Ziyâeddîn", *DİA*, XIV.

GÜNDÜZ, İrfan, Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddîn ve Hâlidîyye Tarikatı, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989

GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989

Güzel, Nuh Mehmet, Fevzi Efendinin Menakıb-ı Ahmed Ziyâüddîn Esreinin araştırılması, basılmamış yüksek lisan tezi, M.Ü. SBE., İstanbul, 2009

İsimsiz, Cihad Önderleri I, İslam Mecmuası Yayınları, İstanbul 1987

KARA, Mustafa, Din, Hayat, Sanat açısından Tekkeler ve Zaviyeler, Dergâh Yay, İstanbul, 1999

Kara, Mustafa, Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar, Bursa, 2004

KEVSERÎ, Muhammed Zahid, *İrgâmü'l-merîd*, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, 1952.

MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 1999

Mustafa Fevzi Efendi, b. Numan, *Menâkıb-ı Hedîyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1313.

Mustafa Fevzi Efendi, Kitap-ı Ziyâiyye, haz. Fatih Yıldız, Ensar Yay. Konya, 2012

TOSUN, Necdet, Bahâeddîn Nakşibend

Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı, İnsan Yay.  
İstanbul, 2003.

YÜCER, H. Mahmut, *Osmanlı Toplumunda  
Tasavvuf (19.Yüzyıl)*, İnsan Yay.,  
İstanbul, 2004.